

Maciej Mądziel

Akademia Marynarki Wojennej

POLITYKA DRUGIEJ RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ WOBEC MNIejszości UKRAIŃSKIEJ W LATACH TRZYDZIESTYCH XX WIEKU

STRESZCZENIE

W artykule starano się opisać politykę mniejszościową Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej, stosowaną wobec mniejszości narodowej pochodzenia ukraińskiego w latach trzydziestych dwudziestego wieku. Opisano również działania rządu polskiego wobec wzrastającej świadomości narodowej tejże ludności.

WSTĘP

Kwestia ukraińska była jednym z istotniejszych problemów Drugiej Rzeczypospolitej. Problemem była nie tylko wielka liczba ludności pochodzenia ukraińsko-rusińskiego, dochodząca do 5,5 mln¹, ale także budząca się od końca XIX wieku ukraińska świadomość narodowa, i związane z tym, powstawanie organizacji społecznych jak Ridna Szkoła, oraz paramilitarnych Ukraińskiej Organizacji Wojskowej (UWO), czy utworzonej w latach trzydziestych Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). W sejmie polskim sprawę ukraińską reprezentowała koalicja Ukraińców, Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO). Natomiast polskie frakcje polityczne przez całe lata dwudzieste nie potrafiły wypracować

¹ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 27.

wspólnej polityki mniejszościowej. Różne poglądy na temat miejsca mniejszości narodowych w Polsce prezentowali główni politycy międzywojnia – Roman Dmowski i Józef Piłsudski, oraz stronnictwa ludowe i chłopskie, co nie pozwoliło na stworzenie spójnej i zadowolającej zarówno Polaków jak i Ukraińców polityki asymilacyjnej². Nadzieje na zmianę sytuacji dał Ukraińcom Przewrót Majowy.

PRÓBY POROZUMIENIA MIĘDZY RZĄDEM A MNIEJSZOŚCIĄ UKRAIŃSKĄ W PIERWSZEJ POŁOWIE LAT TRZYDZIESTYCH. DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW

Początek lat trzydziestych nie przyniósł mniejszości ukraińskiej spodziewanych zmian. Zamknięte w latach dwudziestych ukraińskie szkoły nie zostały na powrót otwarte a ukraiński uniwersytet we Lwowie nie powstał. Powstanie i pierwsze akty terroru organizowane przez OUN w 1930 r., poprzedzały próby zawarcia kompromisu między polskimi władzami, a przedstawicielami ukraińskich partii politycznych i duchowieństwa. Z polskiej strony próbom zbliżenia patronował Henryk Józefski, który w tym czasie pełnił urząd ministra spraw wewnętrznych. Ukraińcy, na czele z metropolitą Szeptyckim podchodzili bardzo podejrzliwie do możliwości porozumienia się z Polakami. Przygotowali jednak listę postulatów wobec rządu polskiego, która zawierała żądanie stworzenia ministerstwa spraw ukraińskich, oraz obsadzenie stanowisk wicewojewodów w województwach południowo-wschodnich Ukraińcami, upaństwowienie szkół ukraińskich, zaprzestanie osadnictwa wojskowego oraz utrakwizację uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Roszczenia te były jednak nie do zaakceptowania przez stronę polską³. Zakrojone na szeroką skalę akcje pacyfikacji ludności ukraińskiej po atakach UWO we wrześniu i październiku wstrzymały rozmowy polsko-ukraińskie zwiększając napięcie między stronami. Jednak ani akty terroru ani następujące po nich represje nie zdołały osłabić do końca chęci kompromisu. Do wznowienia rozmów między Polakami a Ukraińcami doszło w styczniu 1931 r. kiedy członkowie Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej interweniowali w sprawie wypuszczenia z więzienia posłów ukraińskich, posądzono-

² A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum, Wrocław 1979, s. 5.

³ R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2003, s. 98-99.

nych o współpracę z UW. Ukraińska partia UNDO upoważniła swoich wysłanników do podjęcia szerszych pertraktacji z przedstawicielami rządu: W. Sławkiem, T. Hołowką oraz J. Jędrzejewiczem. Choć rozmowy te nie dały konkretnych ustaleń to wymiennie przyczyniły się do wznowienia rozmów na linii rząd – Ukraińcy⁴.

Latem 1931 r. o możliwości porozumienia z Ukraińcami rozmawiali P. Dunin-Borkowski oraz J. S. Łoś, jednak nie przyniosły one żadnych wymiernych skutków. Pod koniec czerwca 1931 r. na Wołyniu doszło do zawiązania organizacji mającej skupiać politycznych działaczy województwa przychylnych ugodzie z Polakami. Wołyńskie Ukraińskie Zjednoczenie (WUO) pełniło raczej rolę propagandową, nawołującą do zgodnego współżycia Polaków i Ukraińców w jednym organizmie państwowym, mianując się głosem ludności Wołynia w tej kwestii. WUO nie odniósł jednak większego sukcesu⁵.

Piłsudczycy w swej polityce narodowościowej optowali za równością wszystkich mieszkańców kraju jako jego obywateli, bez względu na przynależność etniczną. Takie rozumowanie dawało swobodę wyznaniową, ale nie dopuszczało możliwości jakiegokolwiek autonomii w państwie, przy jednoczesnym dostosowaniu polityki wewnętrznej do indywidualnych potrzeb regionów kraju. Osobne programy polityczne dla poszczególnych regionów umacniała odrębność Wołynia i Galicji Wschodniej⁶. Wpływ na ożywienie polityki mniejszościowej, miały decyzje ministra spraw wewnętrznych B. Pierackiego, który opowiadał się za wprowadzeniem natychmiastowych zmian w polityce mniejszościowej przy jednoczesnym wcielaniu w życie rządów twardej ręki oraz dalszych działań mających na celu wyrównanie statusu obywateli w państwie. Sytuację komplikowała działalność OUN – zabójstwo T. Hołowki. Mimo wszystko Ukraińcy zdołali wywalczyć w drugiej połowie 1931 r. powtórne otwarcie dwóch gimnazjów pod patronatem Ridnej Szkoły, wsparcie finansowe otrzymały ukraińskie organizacje gospodarcze i kulturalne, a z więzienia zwolniono posłów ukraińskich, zaczęto też przyjmować do pracy w urzędach Ukraińców⁷.

⁴ K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo: Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005, s. 390.

⁵ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum, Wrocław 1979, s. 178.

⁶ W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926-1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005, s. 413-415.

⁷ A. Chojnowski, dz. cyt., s. 180.

W tym czasie rząd dążył do nawiązania dialogu z ugodową częścią ukraińskich ugrupowań politycznych. Nadal toczyły się rozmowy pomiędzy członkami BBWR i UNDO. Głównymi żądaniami Ukraińców było otwarcie w Tarnopolu gimnazjum, złagodzenie cenzury prasowej oraz zniesienie ustawy szkolnej obowiązującej od 1924 r. Ponadto stroną ukraińską interesowały kwestie gospodarcze, takie jak sprawa kredytów państwowych dla ukraińskich instytucji gospodarczych oraz utworzenie uniwersytetu ukraińskiego⁸. Zaspokojeniem dla ukraińskich dążeń autonomicznych miał być nowy podział samorządowy kraju, dostosowany do indywidualnych potrzeb województw, który brałby pod uwagę różnice zarówno narodowościowe jak i społeczne i ekonomiczne, nie traktując obszaru zamieszkanego przez Ukraińców jako jedność ale stworzenie odrębnych zasad na Wołyniu, Galicji Wschodniej i Polesiu⁹. Projekt ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządowego z 1932 r. praktycznie zmieniał całkowicie administracyjny samorządową w II Rzeczpospolitej. Według założeń w niej zawartych samorząd miał zostać podporządkowany nadzorowi i kontroli administracji państwowej, co w praktyce dawało jej możliwość zatwierdzania uchwał samorządowych bądź ich odrzucania – co mocno ograniczało ustawodawstwo lokalne. Projekt ograniczał władzę kolegialną w samorządach na rzecz rozszerzenia jej dla wójtów czy burmistrzów co w praktyce zamieniało administrację samorządową w organ administracji rządowej kraju. Podniesienie wieku wyborców zarówno czynnych jak i biernych zmniejszało znacznie ich liczbę, i ograniczało wpływ lokalnej ludności na politykę. Projekt wprowadzał również ujednoczenie zasad funkcjonowania samorządu na obszarze całego kraju – te same uprawnienia, nazwy urzędów, ordynacja wyborcza, jednakowa długość sprawowanej kadencji – przedłużona do pięciu lat, ustawa weszła w życie w marcu 1933 r. Kolejną zmianą obok samorządowej miała być zmiana w szkolnictwie, zwana reformą „jędrzejewiczowską”. Ustawy znów rozszerzały uprawnienia rządu. Teraz ministerstwo oświaty miało decydować w kwestii powstawania nowych szkół prywatnych poprzez administrację rządową i samorządową, co spotkało się z uzasadnionym sprzeciwem mniejszości narodowych. Również projekt nowego przedmiotu w programie nauczania

⁸ Tamże, s. 181.

⁹ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej; Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926-1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, s. 199-201.

– wychowanie państwowe, budził wiele wątpliwości w kręgach mniejszościowych¹⁰.

Pod koniec pierwszej połowy lat trzydziestych zmienił się stosunek Ukraińców do Polski, na co miała wpływ sytuacja międzynarodowa, a w tym odrzucenie przez Ligę Narodów zażalenia Ukraińców dotyczące represji stosowanych wobec przez państwo polskie po akcjach terrorystycznych UWO. Niepowodzenie na arenie międzynarodowej zmuszało Ukraińców do podjęcia dialogu z państwem polskim, i wyrzeczenia się sympatii do nacjonalistów. Wydarzeniem które przelało czarę goryczy okazał się zamach dokonany przez członków OUN na ministrze Pierackim. Reakcją polskiego aparatu bezpieczeństwa na to wydarzenie była zakrojona na szeroką skalę akcja represyjna, w wyniku której aresztowano 200 aktywistów OUN. Połowę z nich trzymano w obozie znajdującym się w Berezie Kartuskiej¹¹. Zamach został potępiony zarówno przez UNDO jak i metropolię Szeptyckiego, dając w ten sposób do zrozumienia opinii publicznej, że nacjonałiści nie są jedynym głosem Ukraińców w Polsce. Do ugody między UNDO, organizacją reprezentującą w oczach Polaków stanowisko społeczności ukraińskiej, a władzami polskimi doszło w lecie 1935 r. Warunkami, na jakich strony doszły do porozumienia, było przystąpienie UNDO do wyborów, oraz zaniechanie kwestii plebiscytów szkolnych w zamian za co, władze zapewniły utrzymanie wszystkich ukraińskich placówek naukowych. Ponadto ukraińskie organizacje gospodarcze dostały kredyty rządowe, a w życie miała wejść amnestia ukraińskich więźniów politycznych. Jednakże nie zostały spełnione postulaty Ukraińców w kwestii wprowadzenia terminu „ukraiński” zamiast „ruski”, oraz dwujęzyczne oznaczenia ulic. Nie zwiększono też etatów dla pracowników pochodzenia ukraińskiego w administracji państwowej¹².

ZAOSTRZENIE KURSU POLSKIEJ POLITYKI WOBEC UKRAIŃCÓW W DRUGIEJ POŁOWIE LAT TRZYDZIESTYCH

Rok 1935 przyniósł wiele zmian w podejściu polskich władz w stosunku do Ukraińców i poszczególnych mniejszości narodowych. Wpływ na to miała śmierć marszałka Piłsudskiego, brak silnej jednostki która mogłaby dorównać autorytetem, odbiła się na sposobie podejścia do kwestii naro-

¹⁰ A. Chojnowski, dz. cyt., s. 183-185.

¹¹ R. Potocki, *Polityka państwa polskiego...*, s. 104.

¹² A. Chojnowski, dz. cyt., s. 203-205.

dowościowych w obozie Piłsudczyków. Zmiany w polityce narodowościowej okresu 1935-1939 były też spowodowane fiaskiem dotychczasowego sposobu jej prowadzenia. Mniejszości narodowe nie dawały się zasymilować w sposób na jaki liczyli piłsudczycy. Koncepcja konsolidacji narodowej została odsunięta na bok, na jej miejscu pojawiły się nowe kierunki w kwestii rozwiązania problemu mniejszościowego. Jeśli stosowanie odrębnej polityki dla każdego regionu pozwalało zahamować jedność mniejszości tak nowe kierunki: nacjonalizm, katolicyzm, totalitaryzm nie gwarantowały tego wypychając je poza tożsamość narodową Polaków¹³.

Jeszcze pod koniec roku 1935 utworzono Komitet do Spraw Narodowościowych. W jego skład weszli premier oraz ministrowie spraw wewnętrznych, zagranicznych, wojskowych oraz spraw wojskowych, rolnictwa i wyznań religijnych. Celem Komitetu było opracowanie wytycznych dla polityki narodowościowej i nadzorowanie działań organów państwowych. W ramach Komitetu miały pracować Biuro Polityki Narodowościowej oraz Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich w której pracowali naukowcy, skupieni w zespołach badawczych, zajmujący się wybranymi regionami i województwami wschodnimi Polski, osobno dla Łemkowszczyzny, Lwowa, ziem chełmsko-wołyńskich oraz poleskiej i Podlasia a także północno-wschodnich. Zajmowały się one zagadnieniami takimi jak warunki ekonomiczne, naturalne oraz demografią i kwestią narodowościową ziem wschodnich¹⁴. Komitet zajął się rozpatrywaniem postulatów ukraińskich wynikających dzieląc je na trzy grupy według możliwości i chęci ich realizacji: na nadające się do realizacji natychmiast, następnie takie których wykonanie było możliwe jedynie gdy rozłożyło się je w czasie oraz takie których nie dało się spełnić w tym najważniejsze postulaty Ukraińców. Również politycy polscy mieli różne koncepcje rozwiązania problemu ziem południowo-wschodnich. Trzy, spójne, programy mówiły o: oddzieleniu świadomych narodowo ziem ukraińskich od reszty ziem przez nich zamieszkałych. Program drugi zawierał tezy o polonizacji pogranicza terenów polsko-ukraińskich, program trzeci natomiast zakładał rozpoczęcie kolonizacji terenów słabo zaludnionych oraz Galicji aby zrównoważyć panującą tam silną świadomość narodową Ukraińców¹⁵.

Uгода między UNDO a BBWR, mająca być punktem zwrotnym we wzajemnych stosunkach polsko-ukraińskich, bardzo szybko straciła na zna-

¹³ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej...*, s. 255-260.

¹⁴ A. Chojnowski, dz. cyt., s. 208.

¹⁵ Tamże, s. 212-216.

czeniu. UNDO nie było głosem Ukraińców, miało wielu przeciwników wśród mniejszości ukraińskiej. Front Jedności Narodowej zarzucał UNDO, że sprzymierzając się BBWR zdradza sprawę narodową a pakt ugodowy dawał korzyści jedynie stronie polskiej, podobną niechęcią odznaczały się również inne organizacje ukraińskie jak Ukraińska Odnowa Narodowa czy Ukraiński Związek Katolicki. Partia traciła zaufanie mniejszości, mało kto wierzył, że uda się wyegzekwować spełnienie postulatów przez władze polskie. Dla Polaków fakt podpisania porozumień był potwierdzeniem skuteczności własnych działań wobec mniejszości, ugoda była dla rządu aktem słabości Ukraińców a co za tym idzie chęcią poddania się polskiej polityce i sprowadzało problem ukraiński ze sfery międzynarodowej do wewnętrznej ale też rząd musiał zdawać sobie sprawę, że UNDO nie reprezentuje wcale większości ukraińskiego społeczeństwa, że większość stała po stronie organizacji nieprzychylnie nastawionej do umowy polsko-ukraińskiej¹⁶.

W drugiej połowie lat trzydziestych wrócił również jeden z najbardziej palących problemów w kwestii polsko-ukraińskiej – problem parcelacji majątków oraz osadnictwa kresowego. Przyspieszenie procesów parcelacyjnych, a co za tym idzie napływ ludności polskiej na tereny wschodnie spotkał się z masowymi przejawami niechęci ze strony Ukraińców, akcje potępiły wszystkie ukraińskie organizacje polityczne, w tym dotychczas przychylna rządowi UNDO. Masowo wzrastała też ukraińska świadomość narodowa, co dało się zauważyć zwłaszcza w 1938 r. w czasie obchodów dwudziestolecia URL w których wdział wzięła duża część społeczeństwa ukraińskiego. Równie dużą rzeszę Ukraińców połączyły obchody upamiętniające zmarłego w 1938 r. Jewhena Konowalca, twórcę UWO i OUN¹⁷.

Rok 1937 przyniósł nowe pomysły polskich władz na rozwiązanie konfliktu z Ukraińcami. Prowadzona przez wojsko akcja nawracania prawosławnych na katolicyzm, spotkała się z gwałtownym sprzeciwem ludności ukraińskiej, dodatkowo pogarszając napiętą już sytuację. Konfiskowano ukraińskie gazety propagujące treści narodowe, oraz zastanawiano się nad pacyfikacją ludności ukraińskiej przez wojsko. Nacjonalistyczny ruch ukraiński był już jednak zbyt silny, skupiał zbyt wielkie rzesze ludności województw wschodnich aby można było taki plan wcielić w życie, równocześnie wszelkie próby asymilacji Ukraińców spełzły na niczym a nawet przynosiły odwrotne od zamierzonych skutki¹⁸.

¹⁶ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 181-183.

¹⁷ Tamże, s. 192-196.

¹⁸ Tamże, s. 200-201.

Równocześnie wydarzenia, do jakich dochodziło na arenie międzynarodowej w 1938 r. przyniosły dalsze żądania ukraińskie. Niepokojące było proukraińskie stanowisko Hitlera. W lipcu 1938 r. Ukraińcy wystosowali oficjalną interpelację w sprawie autonomii dla województw południowo-wschodnich. Swoją działalność nasiliła również OUN, przeprowadzając serię zmasowanych ataków terrorystycznych i wystąpień przeciw władzy polskiej od września 1938 r. do kwietnia 1939 r. Polacy starali się jeszcze na początku 1939 r. rozwiązać sytuację na ziemiach południowo-wschodnich poprzez zwiększenie znaczenia polskości na tych obszarach i co za tym idzie drastyczne ograniczenie praw Ukraińców poprzez likwidację ukraińskich szkół, wzmożenie osadnictwa oraz anulowanie ustaw językowych, jednak we wcieleniu w życie tych rozwiązań przeszkodziła wojna. Znaczyło to praktycznie powrót do koncepcji Narodowej Demokracji, gdzie asymilację miał zastąpić nacjonalizm¹⁹.

ZAKOŃCZENIE

Druga Rzeczpospolita przez całe lata trzydzieste nie zdołała wypracować jednolitego stanowiska wobec mniejszości ukraińskiej zamieszkałej na jej terytorium. Jeśli w latach dwudziestych dochodziło do starć koncepcji polityki mniejszościowej Józefa Piłsudskiego z koncepcją Romana Dmowskiego, co może tłumaczyć brak spójności polityki wewnętrznej, to po Przewrocie Majowym cała władza skupiła się w rękach Marszałka i Sanacji. Rozpoczęte w 1930 roku próby dojścia do kompromisu pomiędzy obozem Sanacji a ugodową częścią mniejszości spod znaku UNDO odbywały się jednak w cieniu działalności terrorystycznej nacjonalistów ukraińskich. Niewystarczające reformy gospodarcze i samorządowe, oraz kiepska sytuacja ekonomiczna, potęgowały niechęć Ukraińców do polskich władz i przyczyniały się do szybkiego wzrostu ich świadomości narodowej.

Wraz ze śmiercią marszałka Piłsudskiego nastąpił okres agresywniejszej polityki rządu wobec Ukraińców. Przymusowe nawracanie greckokatolickiej ludności na katolicyzm miało na celu wykorzenie kultury ukraińskiej z kresów natomiast wzrost osadnictwa wojskowego miał być metodą a ich polonizację.

Niekonsekwentna i wręcz zaborcza polityka państwa polskiego miała znaczny wpływ na rozwój ukraińskiego nacjonalizmu w bezkompromisowej

¹⁹ Tamże, s. 238-239.

postaci a także mogło przyczynić się do późniejszych wydarzeń na Wołyniu (1943-1944), jednakże trzeba pamiętać również o sytuacji Polski. Nowe państwo na mapie Europy, skupiające wiele narodów i z mozołem odbudowujące swoją państwowość po I wojnie światowej, w cieniu wroga do niej nastawionych, potężnych sąsiadów – hitlerowskich Niemiec na zachodzie oraz Sowieców na wschodzie. Konsolidacja narodowa i asymilacja mniejszości była drogą umacniania państwa.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum, Wrocław 1979.
- [2] Grunberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo: Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
- [3] Nowak M., *Narodowcy i Ukraińcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.
- [4] Paruch W., *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej; Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926-1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997.
- [5] Potocki R., *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2003.

**POLITICS OF THE SECOND POLISH
REPUBLIC TO THE UKRAINIAN MINORITY
IN THE THIRTIES OF THE TWENTIETH
CENTURY**

ABSTRACT

This article attempts to describe the policy of II Republic of Poland towards Ukrainian minority, in the thirties of XX century. It also shows the actions of polish government regarding the growth of national identity of said minority.

Recenzent prof. dr hab. Jerzy Przybylski